

КАЛІ РАДЗІЎСЯ ФРАНЦІШАК СКАРЫНА

М. Шчэкаціхін

За недахватам адпаведных крыніц для біографіі Францішка Скарыны шмат якія пытаньні, зьвязаныя з жыцьцём першага беларускага друкара, да апошняга часу застаюцца яшчэ нявысьветленымі. Адным з іх ліку зьяўляецца пытаньне аб годзе яго нараджэньня, пры вырачэньні якога, дзеля адсутнасьці дакумантальных даных, прыходзіцца абмяжоўвацца толькі гіпотэзамі і дапушчэньнямі. Фактычна, нават, існуе толькі адна гіпотэза, выказаная яшчэ Ўладзімеравым: „Час нараджэньня Скарыны“, кажа ён, „можна аднесці да апошняе чвэрці XV стагодзьдзя (каля 1490 году). Калі прызнаць, што ў 1504 годзе Скарына паступіў у Кракаўскі унівэрсытэт, дык, згодна правілам унівэрсытэту, ён павінен быў мець ня менш за 14 год (Dr. W. Wislocki: O wydawnictwie Liberiliseutiaram Krakowskiego Fakultetu. Kraków, 1886, стар. 9-10). Прымаючы пад увагу гэты ўзрост Скарыны, можна думаць, што ў 1517 годзе, калі ён надрукаваў першую сваю кнігу ў Празе, ён меў ня менш за 27 год; у такім, прыблізна, узросьце, а мо' нават і некалькі старэйшым, Скарына нарысаваны і на партрэце 1517 году“ (Владимиров. Доктор Франциск Скорина. 1888. Стар. 44). Думку Ўладзімерава паўтараюць і некаторыя іншыя аўтары, як, напр. *Е. Карскі* („Белоруссы“. Т. III. Петр. 1921, стар. 21) і *Н. Янчук* (Нарысы па гісторыі беларускае літаратуры“. Менск, 1922, стар. 8); другія-ж дасьледчыкі наогул зусім не закранаюць гэтае пытаньне.

Са свайго боку, мы зусім выпадкова падышлі да яго ў процэсе выўчэньня зьмешчаных у выданьнях Скарыны гравюр, вынікам чаго і зьявілася ніжэйзьмешчаная новая гіпотэза аб часе нараджэньня Францішка Скарыны, якая не супярэчыць гіпотэзе Ўладзімерава, але дапаўняе яе больш дакладнай дапушчальнай датыроўкай гэтага факту.

Асновай для яе пабудовы зьяўляецца аналіз так званана „гэрбу“ Скарыны, г. зн. таго агульна-вядомага знаку ў выглядзе злучаных паміж сабой фігур сонца і месяца, які нязьменна сустракаецца ў большай частцы гравюр і кніжных аздоб, зьмешчаных у яго выданьнях, і мае, напэўна, нейкую блізкую сувязь з яго асобай. Знак гэты, як паказана, складаецца з дзвёх фігур—сонца і месяца, з чалавечымі тварамі; сонца павернута en face і абкружана праменьнямі; месяц у профіль, у фазе маладзіка, закрывае сабой твар сонца, прыблізна, на $\frac{1}{2}$, з левага боку-

Знак гэты існуе ў розных графічных варыянтах; лепшыя з іх знаходзяцца на „Портрэце Скарыны“ 1517 г. і на загалоўным аркушы праскае „бібліі“, іншыя ўключаны ў кампазіцыю 26 (з агульнага ліку 35) біблейных гравюр, а таксама сустракаюцца ў дэкарацыйных застаўках тэй-жа „бібліі“, праскае „Псалтыры“ 1517 г. і віленскае „Малае Падарожнае Кніжыцы“.

Значэнне гэтага знаку да сучаснага моманту заставалася яшчэ няясным. Бясспрэчна, ён не зьяўляўся гэрбам у звычайным сэнсе гэтага слова, бо, як вядома, Скарына не належаў да шляхэцкага стану і, значыцца, ня мог уладаць радавым гэральдычным знакам; да таго-ж падобнага знаку і зусім няма ў стара-беларускай гэральдыцы. Хутчэй за ўсё гэты знак з якой-небудзь прычыны быў утвораны й абраны самым Скарынай у якасці свайго асабовага гэрбу, а мо' нават і талісману, які ўжываўся ім на працягу ўсёй яго дзейнасці, пачынаючы з выдання праскае „Псалтыры“ 1517 г. і канчаючы віленскай „Малай Падарожнай Кніжыцай“. Уласна так спрабуе тлумачыць яго Уладзімераў, адзначаючы, паміж іншым, што знак гэты, магчыма, адносіцца да астролёгічных знакаў („Доктор Франциск Скорина“, стар. 55-56); пры гэтым ён пасылаецца на аналёгічныя малюнкi сонца і месяца—толькі ня злучаных, але ўзятых паасобна,—якія зьмешчаны ў „Нюрэнбэрскай Хроніцы“ Шэдэля 1493 г. пры апавяданьні аб нараджэньні Аляксандра Македонскага, з нататкай, што такое становішча нябесных сьвяціл тлумачыцца, як *благое вешчаваньне*, і робіць вывад, што спалучэньне запазычаных з гэтае „Хронікі“ фігур сонца і месяца ў „гэрбе“ Скарыны магло мець адваротнае значэньне добрае прадзнакі (Ibid. стар. 56, увага 1).

Сапраўды, у „Хроніцы“ Шэдэля (Fol. LXXVI, quinta etas mundi) мы знаходзілі малюнак сонца і месяца, блізкіх па сваіх абрысах да аналёгічных фігур у Скарыны, але ня злучаных, а пастаўленых насупроць і зварочаных тварамі адзін да аднаго, з адпаведным тлумачэньнем: *In diebus quibus Alexander natus est: dixis prodigijs Romani territi fueri. Nam sol visus est pugnasse cum luna. Saxa sanguine suaderunt; in die plures lune apparuerunt in celo. Nox usque ad plurimam diei partem tendi visa est tunc et saxa de nubibus cecidere, et p. septem dies grando lapideis immixtis et testarum fragmentis terram latissime verberavit*. Гэты рысунак у графічнай аснове сваёй зьявіўся, магчыма, першаўзорам для аналёгічнага знаку ў „гэрбе“ Скарыны. Але Уладзімераў, бясспрэчна, памыляецца, лічачы, што ў процілегласьць значэньню гэтага рысунку ў Шэдэля, *спалучэньне* фігур у „гэрбе“ Скарыны магло быць абрана, як знак добрага вешчаванья.

Папершае, згодна астролёгічным вераваньням, *усякае* спалучэньне сонца і месяца зьяўляецца *благой прадзнакай*: „Сонца і месяц: шкодны для жыцьця, вясчуюць кароткае жыцьцё, смутак, журбу і клопаты; спагадны для зрадлівых замаў і плянаў“ (Naudbuch der Astrologie von Erust Mayer. Berlin, 1916. R. V. Deckers Verlag. S. 59). Падругое, самы

факт *разьдзяленьня*, або *спалучэньня* фігур у рысунку не мяняе асноўнага яго значэньня: і ў тым і ў другім выпадку ён хутчэй за ўсё зьяўляецца знакам сонечнага зацьменьня. Мажлівасьць такога тлумачэньня скарынава варыянту выцякае з самага разьмяшчэньня фігур, дзе месяц часткова закрывае сонечны дыск; што-ж тычыцца да першага варыянту Шэдэля, — дык на гэта ёсьць адпаведнае паказаньне ў самой „Хроніцы“: той-жа самы малюнак, як і пры апавяданьні аб нараджэньні Аляксандра (што ня было заўважана Ўладзімеравым), паўтараецца ў другім яе месцы (Fol. CLVII, sexta etas mundi) з надпісам „Eclipsis solis et lune“ і тлумачэньнем: „Post solis quodue ac lune eclipsim peste gravissima laboratum est que rapiam depopulata et ut cives juga montium petetent et in urbe fructa ac herbe nascerentur“. Зацьменьні-ж, як вядома, ніколі ня лічыліся добрымі вешчаваньнямі і з самых старажытных часоў разглядаліся, як надзвычайна благія прадзнакі (Пар., напр., L.-F. Alfred Maury. La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge. Paris. Librairie Académique. 1877. Стар. 181, увага 2, 182). Такім чынам, дапушчэньне Ўладзімерава аб „добрай прадзнацы“ прыходзіцца рашуча адкінуць, бо як-бы мы ні тлумачылі знак у так званым „гэрбе“ Скарыны — самы факт злучэньня фігур сонца і месяца лічыць спагаднай прадзнакай ні ў якім выпадку нельга.

Грунтуючыся на гэтым, мы, са свайго боку, запрапанавалі-б наступнае, больш-менш праўдападобнае дапушчэньне: знак у „гэрбе“ Скарыны хутчэй за ўсё трэба тлумачыць, як знак зацьменьня; знак гэты быў прыняты Скарынай, ня гледзячы на тое, што ён меў значэньне благога вешчаваньня, і, мабыць, нават уласна з гэтай прычыны; ужываньне яго ў „гэрбе“ магло мець значэньне *прадахоўнага талісману*, з мэтай забясьпечыць сябе ад таго благога ўплыву, які, згодна забабонным вераваньням сярэднявекі, мог аказаць на лёс Скарыны *нейкі факт сонечнага зацьменьня, выпадкова датычны да якога-небудзь аднаго з важных момантаў яго жыцьця*. Такім момантам мог быць, напрыклад, дзень яго нараджэньня: калі-б у гэты дзень сапраўды адбылося зацьменьне сонца, дык факт гэты, бясспрэчна, мог зрабіць надта моцнае і благое ўражаньне на бацькоў Скарыны, а пазьней — і на яго самога, і выклікаць запатрабаваньне прыняць тыя ці іншыя магічныя меры для забясьпечаньня ад дапушчальнай шкоднасьці гэтага факту, аднаў з якіх, — што ўпоўне згодна з характарам сярэднявековае веры ў талісманы, — магло быць бязупынанае нашэньне з сабой і ўжываньне адпаведнага знаку.

Калі дапусьціць правільнасьць гэтага тлумачэньня, дык узьнікае пытаньне: ці магчыма больш-менш праўдападобна дапасаваць якое-небудзь з ліку сапраўдных зацьменьняў таго часу або да дня нараджэньня Скарыны, або наогул да якога-небудзь пэўнага моманту ў яго жыцьці? Адказ на гэта трэба шукаць у астраномічных даных, якія сьведчаць, што за апошнюю чвэрць XV стагодзьдзя і за першую палову XVI сонечныя

зацьменьні ва Ўсходняй Эўропе былі ў 1476, 1486, 1487, 1491 і 1533 гадох (Гл. Д. О. Святский. „Астрономические явления в русских летописях с научно-критической точки зрения“. „Известия отд. русского языка и слов. И. Акад. Наук“. 1915. Т. XX. Кн. 1, стар. 132-136, мапы III і IV). З ліку гэтых пяці зацьменьняў чатыры павінны быць адкінуты па наступных падставах: 1476 год—гэта надта ранняя дата: радзіцца ў гэтым годзе Скарына ня мог, бо ў такім выпадку ў 1512 годзе яму было-б ужо 36 год і наўрад ці тагды да яго мог-бы быць дапасованы эпітэт „juvenis“, які мы сустракаем у ^{паўсямскіх} ~~надданскіх~~ дакумантах гэтага часу (И. Шлякин. К биографии Франциска Скорины. Журнал Мин. Нар. Просв. 1892: Апрель, стар. 383); зацьменьне 1487 году, у якім магчыма было-б дапусьціць нараджэньне Скарыны, ня было відаць у месцы нараджэньня Скарыны, г. зн. у Полацку (гл. Святский. op. cit., мапа III); 1491 год—на адзін год за-позна: згодна памянёным намі зусім правільным меркаваньням Ўладзімерава, Скарына мог нарадзіцца каля 1490 году, але не пазьней, бо ў 1504 годзе ён паступіў у Кракаўскі Унівэрсытэт; для паступленьня-ж у яго трэба было мець ня менш за 14 год; нарэшце, зацьменьне 1533 году дае надта позьнюю дату, бо знак зацьменьня ўжываўся Скарыной яшчэ з 1517 году.

Застаецца адно толькі зацьменьне 1486 году; яно было відно ў Полацку (Святский, 133), і дата яго больш-менш набліжаецца да даты, дапушчанай для нараджэньня Скарыны Ўладзімеравым. Аб гэтым зацьменьні памінае I Пскоўскі летапіс пад 6994 годам „Того-же лета гibly солнце, но не на мног час“, і ў варыянтах: „того-же лета бысть знамение в солцы, погibly все не на мног час, месяца марта в 6“ (Полн. Собр. Рус. Летоп. Т. IV. СПб. 1878. Стар. 267). Выраз „не на мног час“ тлумачыцца тым, што яно адбылося зрана; поўная фаза яго была ў 7 гадз. 12 м. раніцою і дасягала 10 цалей (Святский, 133). Адносячы гэтае зацьменьне, згодна нашай гіпотэзе, да нейкага пэўнага моманту ў жыцьці Скарыны,—у даным выпадку, відавочна, да дня яго нараджэньня,—прыходзіцца, такім чынам, дапусьціць, што Скарына радзіўся 6-га сакавіка 1486 году.